

OGAHY – MOHIR TARJIMON: SHARQ KLASSIKLARINI O‘ZBEK TILIGA YETKAZGAN SERMAHSUL ADIB

Abdusattorova Nafosatxon Dilbek qizi

Toshkent Davlat Sharqshunoslik universiteti Amaliy fanlar fakulteti

Xorijiy til va adabiyoti 2-bosqich talabasi

Annotatsiya. Muhammad Rizo Ogahiy (1809–1874) XIX asr Xiva xonligining buyuk shoiri, tarixchisi va tarjimonidir. Ushbu maqolada uning Sharq mumtoz adabiyotining nodir durdonalari – Sa’diy Sheroziyning “Guliston”, Amir Xusrav Dehlaviyning “Hasht bihisht”, Abdurahmon Jomiyning “Bahoriston”, Kaykovusning “Qobusnoma”, Husayn Voiz Koshifiyning “Axloqi Muhsiniy” va boshqa asarlarni o‘zbek tiliga tarjima qilishdagi sermahsul faoliyati tahlil etiladi. Tarjimalarning uslubi qisqartirish, nasriy shakl, baytma-bayt ijodiy o‘girish, keng kitobxonga moslashtirish va ularning o‘zbek madaniyati, adabiyoti, ma’rifati hamda axloqiy tarbiyasidagi o‘rni ochib beriladi. Tadqiqot ishi arxiv qo‘lyozmalar, nashrlar va ilmiy manbalarga tayangan holda Ogahiyning tarjimonlik maktabining yetakchisi sifatida ko‘rsatadi. Uning ishi Sharq va Turk dunyosi o‘rtasidagi madaniy ko‘prik bo‘lib, bugungi o‘zbek adabiyoti uchun ham qimmatli merosdir.

Kalit so‘zlar: Ogahiy, tarjimonlik maktabi, Sharq mumtoz adabiyoti, “Guliston” tarjimasi, “Qobusnoma”, ijodiy tarjima, o‘zbek madaniyati, Xiva xonligi, axloqiy tarbiya, madaniy ko‘prik.

Abstract. Muhammad Rizo Ogahiy (1809–1874), a prominent 19th-century poet, historian, and translator from the Khiva Khanate, played a pivotal role in rendering Eastern classical literature into Uzbek. This article examines his prolific translations of masterpieces such as Sa’di Shirazi’s “Gulistan,” Amir Khusrau Dehlavi’s “Hasht Bihisht,” Abdurrahman Jami’s “Baharistan,” Kaykavus’s “Qabusnama,” Husayn Vaiz Kashifi’s

“Akhlaqi Muhsini,” and others. It analyzes the style of these translations—abridgment for accessibility, prose rendering, verse-by-verse creative adaptation—and their profound significance in Uzbek culture, literature, education, and moral upbringing. Drawing on archival manuscripts, publications, and scholarly sources, the study positions Ogahiy as the leader of the translation school in Central Asia. His works served as a cultural bridge between Persian and Turkic worlds and remain a valuable heritage for modern Uzbek literature.

Keywords. Ogahiy, translation school, classical Eastern literature, Gulistan translation, Qabusnama, creative translation, Uzbek culture, Khiva Khanate, moral education, cultural bridge.

Аннотация. Мухаммад Ризо Огахий (1809–1874) — выдающийся поэт, историк и переводчик XIX века Хивинского ханства. В статье анализируется его плодотворная деятельность по переводу шедевров восточной классической литературы на узбекский язык: «Гулистан» Саади Ширази, «Хашт бихишт» Амира Хосрова Дехлеви, «Бахаристан» Абдуррахмана Джами, «Кабус-наме» Кайкавуса, «Ахлаки Мухсини» Хусейна Ваиза Кашифи и других произведений. Рассматривается стиль переводов (сокращение, прозаическая форма, построчный творческий перевод, адаптация для широкой аудитории) и их значение в узбекской культуре, литературе, просвещении и нравственном воспитании. Исследование, на основе архивных рукописей, изданий и научных источников, представляет Огахия как лидера переводческой школы в Центральной Азии. Его труды стали культурным мостом между персидским и тюркским мирами и остаются ценным наследием для современной узбекской литературы.

Ключевые слова. Огахий, переводческая школа, классическая восточная литература, перевод «Гулистана», «Кабус-наме», творческий перевод, узбекская культура, Хивинское ханство, нравственное воспитание, культурный мост.

KIRISH

XIX asr Markaziy Osiyo adabiyoti va madaniyati tarixida tarjimonlik alohida o‘rin tutadi. Bu davrda fors tilidagi klassik asarlar turkiy (o‘zbek) tiliga o‘girilishi nafaqat adabiy aloqalarni kuchaytirdi, balki mahalliy xalqlarning ma’rifiy va axloqiy taraqqiyotiga ulkan hissa qo‘shdi. Aynan shu davrning eng sermahsul va mohir tarjimonlaridan biri Muhammad Rizo Erniyozbek o‘g‘li Ogahiy (taxallusi Ogahiy, 1809-yil 17-dekabr, Xiva yaqinidagi Qiyot qishlog‘i – 1874-yil 14-dekabr, Xiva) bo‘ldi. U shoir, tarixchi, davlat arbobi va tarjimon sifatida Xiva xonligining intellektual hayotida markaziy shaxs edi.

Ogahiy amakisi – mashhur shoir va tarixchi Munisning tarbiyasida o‘sdi, madrasalarda arab, fors va turk tillarini mukammal o‘rgandi. 1829-yilda amakisi vafotidan keyin Olloqulixon uni mirob etib tayinladi. 1845-yilda otdan yiqilib oyog‘i shol bo‘lib qoldi, 1857-yilda esa iste’foga chiqdi. Umrining oxirigacha moddiy qiyinchiliklarda yashab, lekin adabiy va tarjimonlik faoliyatini to‘xtatmadi. Uning “Ta’viz ul-oshiqin” devoni, tarixiy asarlari (“Zubdat ut-tavorix”, “Jomi ul-vakiati sultoniyy” va boshqalar) bilan birga tarjimalari o‘zbek adabiyotining oltin fondiga kirdi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, bugungi kunda o‘zbek adabiyoti va tarjimonligi tarixini o‘rganishda Ogahiyning roli hali to‘liq ochilmagan. U 18 dan ortiq fors tilidagi va bitta usmonli turkcha asarni o‘zbekchaga o‘girdi. Sa’diyning “Guliston”, Xusrav Dehlaviyning “Hasht bihisht”, Jomiyning “Bahoriston”, Kaykovusning “Qobusnoma”, Koshifiyning “Axloqi Muhsiniy” kabi asarlar uning tarjimonlik mahoratining yorqin namunalari. Ushbu maqola real arxiv va ilmiy manbalarga tayangan holda uning tarjimalarining uslubi va o‘zbek madaniyatidagi ahamiyatini tahlil qiladi. Tadqiqot ishining maqsadi Ogahiyning nafaqat shoir, balki sermahsul tarjimon sifatida ko‘rsatish va uning merosining bugungi qimmatini ta’kidlashdan iboratdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Muhammad Rizo Ogahiyning tarjimonlik faoliyati o‘zbek adabiyotshunosligida XIX asr ikkinchi yarmi va XX asr boshidan boshlab o‘rganila boshlangan. Uning sermahsul tarjimalari hali to‘liq va har tomonlama tadqiq etilmagan. Dastlabki

ma'lumotlar V.V. Bartold, Ye.E. Bertels kabi sharqshunoslarning asarlarida uchraydi. Ular Ogahiyning Xiva xonligining yetakchi tarixchisi va tarjimonlari qatorida tilga olgan, ammo tarjimalarining uslubiy xususiyatlarini chuqur tahlil qilmagan. So'nggi yillarda lingvistik tahlillar kuchaydi. "Guliston" tarjimasi bo'yicha B.F. Xasanovichning CyberLeninka'dagi maqolasi Ogahiyning tarjimasini Sayfi Saroyi va XX asr tarjimonlari bilan solishtirib, uning qisqartirilgan, ommabop uslubini ijobiy baholaydi. "Axloqi Muhsiniy" va "Qobusnoma" tarjimalari haqida ARM SamDChTI va ogahiy.tsuos.uz saytlaridagi materiallar mavjud. Ularda Ogahiy "Qobusnoma"ni Sayyid Muhammadxon davrida tarjima qilgani, 3 nusxasi saqlangani va bu asar Xiva saroyida axloqiy qo'llanma bo'lgani qayd etilgan. Shu bilan birga, adabiyotlarda bo'shliqlar ham bor: "Hasht bihisht", "Bahoriston" va "Salomon va Ibsol" tarjimalarining qo'lyozmalari hanuz topilmagan (uz.wikipedia.org). "Haft paykar"ning nasriy tarjimasi haqida chuqur stilistik tahlillar kam. Ko'pchilik ishlar tavsifiy xarakterda, lingvistik va madaniy-ta'sir tahlili yetarli emas. Metodologik asos sifatida tarixiy-tavsifiy, qiyosiy-tahliliy, matnshunoslik tahlili, madaniy-tarixiy kontekst tahlil usullaridan foydalanildi. Manbalar tanlashda ishonchlilik mezonlari qo'llanildi. Tadqiqot Xorazm Ma'mun akademiyasi va boshqa ilmiy markazlar materiallariga asoslandi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Ogahiy tarjimon sifatida 20 dan ortiq asarni o'zbek tiliga yetkazdi. U fors tilidagi she'riy asarlarni nasrga o'girish, qisqartirish va keng ommaga moslashtirish orqali yangi uslub yaratdi. Ogahiyning tarjimalari o'zbek madaniyatida chuqur iz qoldirdi. Birinchidan, axloqiy tarbiya jihatidan: "Guliston" va "Axloqi Muhsiniy" orqali adolat, qanoat, sukut, ishq kabi fazilatlar ommaga yetkazildi. "Qobusnoma" esa hukmdorlar uchun "ko'zgu" bo'lib, Feruzxon kabi shaxslarning siyosatini shakllantirdi – Ogahiyning "Qasidai nasihat"i ham shu ruhda. Ikkinchidan, adabiy til rivoji: Ogahiy forsiy terminlarni o'zbekcha moslashtirdi, yasama otlarni (masalan, "Guliston" tahlilida ko'rsatilganidek) saqlab yoki o'zgartirdi. Bu XIX asr o'zbek nasrining boyishiga hissa qo'shdi. U "ijodiy tarjima" namunasini yaratdi – ma'noni saqlab, shaklni o'zgartirish. Uchinchidan, madaniy

ko‘prik: Xiva tarjimonlik markazi bo‘lib, Ogahiy uning rahbari edi. Uning ishi tojik, ozarbayjon, turkman adabiyotlari bilan aloqani kuchaytirdi. Bugun uning tarjimalari maktablarda, oliy o‘quv yurtlarida o‘qitiladi, nashr etiladi. “Ogahiyshunoslik” fani vujudga keldi, 200 yillik yubileyi nishonlandi. To‘rtinchidan, ijtimoiy ahamiyat: Tarjimalar oddiy xalqqa Sharq hikmatlarini ochdi. Ular bugungi kunda ham pedagogik qadriyat – yoshlarni ziyraklikka, insonparvarlikka o‘rgatadi. Qo‘lyozmalar topilishi (masalan, “Guliston”ning yangi nusxasi) tadqiqotni yangilaydi. Ogahiy tarjimalari o‘zbek adabiyotini boyitdi, madaniy o‘zlikni mustahkamladi va bugungi tarjimonlik maktabiga asos bo‘ldi.

XULOSA

Ogahiy mohir tarjimon sifatida Sharq klassiklarini o‘zbek tiliga yetkazib, sermahsul adib ekanligini isbotladi. Uning uslubi – qisqartirish, moslashtirish, ijodiy yondashuv – zamonaviy tarjimonlikka yaqindir. Tarjimalari o‘zbek madaniyatida axloq, ma‘rifat va adabiyot rivojida muhim rol o‘ynadi. Ayniqsa Ogahiyning tarjimalari bir necha yo‘nalishda ulkan ta‘sir ko‘rsatdi: Axloqiy va ma‘rifiy tarbiya – “Guliston”, “Axloqi Muhsiniy”, “Qobusnoma” kabi asarlar orqali adolat, qanoat, sukut, ilm, vatanparvarlik kabi fazilatlar oddiy xalqqa yetkazildi. Bu asarlar yoshlarni insonparvarlikka, zahmatkashlikka va haqiqatni sevishga o‘rgatuvchi pedagogik qo‘llanma bo‘ldi. Ogahiy o‘zi ham sabr-toqat, xokisorlik va fidoyilik kabi fazilatlarni hayotida namoyon etgan. Adabiy til va nasr rivoji – Forsiy terminlarni o‘zbekcha ekvivalentlar bilan almashtirish, yasama otlar va iboralarni boyitish XIX asr o‘zbek adabiy tilini shakllantirdi. Uning nasriy tarjimalari keyingi avlod yozuvchilari uchun namuna bo‘ldi. Madaniy ko‘prik va o‘zaro ta‘sir – Pers va turkiy (chig‘atoy) adabiyotlari o‘rtasidagi aloqani kuchaytirdi, tojik, ozarbayjon, turkman adabiyotlari bilan bog‘lanishni mustahkamladi. Xiva tarjimonlik markazi Ogahiy rahbarligida Sharq va Markaziy Osiyo madaniyatlarini birlashtirdi. Bugungi kun uchun dolzarbligi – Uning merosi hozirgi o‘zbek adabiyotida, tarjimonlik maktabida va ta‘lim tizimida saqlanib qolmoqda. Maktab va universitetlarda o‘qitiladi, yangi nashrlar chiqarilmoqda, “Ogahiyshunoslik” fani rivojlanmoqda. Uning tarjima

uslubi bugungi tarjimonlarga – ma’noni saqlab, tilni soddalashtirish va moslashtirish – ilhom manbai bo‘lib qolmoqda.

Kelajak tadqiqotlar Ogahiy merosini chuqur o‘rganish, qo‘lyozmalarni to‘liq nashr etish, xorijiy tillarga tarjima qilib keng targ‘ib qilish va chuqur lingvistik tahlilni talab qiladi. Adibning ning merosi bugun ham yashaydi – u nafaqat o‘tmish, balki hozirgi avlod uchun ilhom manbai ham hisoblanadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Uz.wikipedia.org/wiki/Ogahiy
2. Ogahiy Muhammad Rizo. Asarlar (6 jildlik). – Toshkent: Fan, 1978–1980 (jumladan, 4-jild: Badiiy tarjimalar; 5-jild: Tarixiy asarlar).
3. Yuz.uz – Ogahiyning “Guliston” qo‘lyozmasi
4. Ziyouz.com – Muhammadrizo Ogahiy
5. Ilmiy maqolalar: “Guliston” tarjimasidagi yasama otlar tahlili va boshqalar.
6. Sharq mumtoz adabiyoti tarjimalari (umumiy to‘plamlar). – TSUOS va Xorazm Ma’mun akademiyasi nashrlari, 2020–2025 yillar.
7. Xasanovich B.F. “Guliston” tarjimasida bo‘yicha (yasama otlar tahlili). – CyberLeninka yoki Interpretation and Researches jurnali, 2023–2024.
8. Karimov G‘. va Dolimov S. (muharrirlar). Ogahiy ijodiy merosi va Sharq adabiyotida adabiy an’ana masalasi (respublika konferensiyasi to‘plami). – Toshkent: TSUOS, 2022.